

В. М. Бегма

доктор економічних наук, доцент,
завідувач відділу оборонних стратегій та
військово-технічної політики, Національний
інститут стратегічних досліджень при
Президентіві України, Київ, Україна
begma@niss.gov.ua

УДК 355.02:327.55

Н. М. Скляр

старший викладач кафедри менеджменту та
маркетингу, Запорізький інститут економіки
та інформаційних технологій, Україна
nad_skliar@mail.ru

ВПЛИВ ФУНКЦІЙ ЕКСПОРТНОГО КОНТРОЛЮ НА РІВЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджується залежність між функціями експортного контролю та рівнем національної безпеки держави. Проаналізовано вплив експортного контролю на компонентну структуру моделі національної безпеки, визначено вектори впливу функцій експортного контролю на різні рівні національної економіки. Розроблено і запропоновано логіко-структурну схему системи експортного контролю.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, система експортного контролю, функції експортного контролю.

В. Н. Бегма

доктор економічних наук, доцент, завідувач відділом оборонних стратегій і військово-технічної політики, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, Київ, Україна

Н. М. Скляр

старший викладач кафедри менеджменту та маркетингу,
Запорізький інститут економіки і інформаційних технологій, Україна

ВЛИЯНИЕ ФУНКЦИЙ ЭКСПОРТНОГО КОНТРОЛЯ НА УРОВЕНЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В статье исследуется зависимость между функциями экспортного контроля и уровнем национальной безопасности государства. Проанализировано влияние экспортного контроля на компонентную структуру модели национальной безопасности, определены векторы влияния функций экспортного контроля на разные уровни национальной экономики. Разработана и предложена логико-структурная схема системы экспортного контроля.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, система экспортного контроля, функции экспортного контроля.

Vitaliy Begma

Doctor Sc. (Econ.), Assistant Professor, National Institute for Strategic Studies of the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Nadiya Skliar

Senior Lecturer, Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies, Ukraine

IMPACT OF EXPORT CONTROL FUNCTIONS ON THE LEVEL OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Abstract. Introduction. Export control constitutes a part of maintaining national and international security within general set of international and national legal measures as to solving strategic stability issues, taking into account aspects of terrorist threat neutralization. Ukrainian and foreign specialists tried to formulate a concept of economic security, define its constituents and threats, evaluate the most important consequences of these threats to economic security, and outline strategy and specific measures of economic security maintaining. However, none of such concepts includes such an important and influential factor for economic security of the state as export control. **Purpose.** The purpose of the article is to define export control as regulator of economic security of the state within national security, as well as objective prerequisites of impact of certain groups of factors on a level of economic security of the state.

Results. Export control constitutes a part of national security policy of the state which has an impact on resolution of political, economic, and military issues. It defines component structure of national security model evaluation. Export control system includes certain functions, such as the following: budget function, as export control is one of regulators of economic security; social function which is reflected in level of employment in processes in military and technical enterprises at a national level as well as at regional and local levels; technical and innovational function which is reflected in implementation of new technologies, usage of military goods and dual-usage goods; political and legal function which involves compliance with standards of international security and fulfillment of obligations assumed by the state as to compliance with non-proliferation regimes.

Conclusion. Export control system as an instrument of regulation of economic security of the state consists of international regulatory acts, namely non-proliferation regimes, and national regime of control over military goods and dual-usage goods. It is controlled by state regulatory authorities (The President, The National Security and Defense Council of Ukraine, the State Service of Export Control of Ukraine, customs services, security and intelligence services), using opinions of expert institutions for commodity identification. Elements of export control system at the level of corporate and industrial management include intra-organizational control of major holdings and sub-holdings as well as intra-organizational control of enterprises, institutions, and organizations of defense-industry complex. Proposed logical and structural framework of «export control system» concept defines an impact of export control on component structure of national security model evaluation. Control over transfer of vital advanced developments and technologies to foreign countries and optimization of time expenditures during tracking of international transfers of military goods and dual-usage goods is one of the most sensitive branches of export control system, further study of which may lead to stabilization of certain indicators of economic security of the state.

Key words: national security; economic security; export control system; the functions of export control.

JEL Classification: H56, H19, F42, H79, K33

Постановка проблеми. Експортно-контрольне регулювання процесу передачі продукції військового призначення і подвійного використання є складовою забезпечення економічної та міжнародної безпеки. На його основі здійснюється апробація економіко-правових елементів контролю за експортом зазначених видів продукції. Окрім того, оскільки тероризм і піратство набули сьогодні глобального характеру, у міжнародному праві посилюється пошук шляхів ефективного економіко-правового забезпечення процесу нерозповсюдження засобів масового ураження та їх доставки. Ефективність боротьби з міжнародним тероризмом, який прагне заволодіти засобами масового ураження та технологіями їх виробництва, залежить від скоординованих зусиль світової спільноти щодо створення міжнародно-правових і національних механізмів експортного контролю.

Експортний контроль виконує дві функції – як елемент нетарифного зовнішньоекономічного регулювання й одночасно важливий інструмент зовнішньої політики, що справляє різнобічний вплив на національні інтереси. До того ж експортний контроль суттєво впливає на міжнародний трансферт високих технологій і відтак на конкурентоспроможність багатьох компаній та країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 1990-х років, в Україні відбувалися певні спроби сформулювати концепцію економічної безпеки, визначити її складові та загрози, оцінити найважливіші наслідки цих загроз для економічної безпеки, окреслити стратегію й конкретні заходи щодо її забезпечення. Сутність та різні аспекти економічної безпеки вивчає багато закордонних і вітчизняних науковців, серед яких: В. М. Бегма, В. П. Горбулін, З. С. Варналій, А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, О. М. Гришуткін, Я. А. Жаліло, А. Б. Качинський, В. І. Мунтіян, А. І. Сухоруков, В. Т. Шлемко та ін.

Класифікацію безпеки за сферами громадського життя і людської діяльності надають українські дослідники В. П. Горбулін, А. Б. Качинський [1]. При цьому вони виділяють воєнно-економічну безпеку як складову економічної безпеки, що безпосередньо пов'язана із вирішенням проблем забезпечення обороноздатності держави. О. Є. Користін розробив логіко-структурну схему категорії «національна безпека» [2]. У монографії науковця В. І. Мунтіяна здійснено системне та всебічне наукове дослідження економічної безпеки України як провідної складової її національної безпеки [3, с. 37].

Серед перших проектів застосування різних методів оцінювання рівня економічної безпеки був барометр економічної кон'юнктури У. Пірсона, У. Мітчела (*Mitchell, 1916*) [4], який сьогодні широко використовує Національне бюро економічних досліджень США. У класифікації Дж. де ла Торра і Д. Некара (*Torre & Neckar, 1988*) [5] показники безпеки сформовано у дві групи – економічні та політичні, кожна з яких, своєю чергою, поділяється на внутрішні й зовнішні підгрупи.

Досить схожими є погляди більшості українських фахівців, які намагаються оцінити рівень національної економічної безпеки за допомогою граничних значень індикаторів. Наприклад, В. Т. Шлемко та І. Ф. Білько пропонують виділити 12 основних індикаторів, які відображають фактичний стан економічного розвитку держави [6]. Здобутком авторів Концепції економічної безпеки України [7] є розрахунок інтегрального показника економічної безпеки та його прогноз, що стало основою для розроблення Методики розрахунку рівня економічної безпеки України [8]. Але у жодній із зазначених вище концепцій не досліджено вплив на рівень економічної безпеки держави такого значущого фактора, як експортний контроль.

Мета статті – визначення експортного контролю як регулятора безпеки держави та дослідження векторів впливу функцій ек-

спортного контролю на різні рівні національної економіки.

Основні результати дослідження. Наукове системне дослідження комплексу економічних і правових проблем, що виникають у сфері експортно-контрольного регулювання, до теперішнього часу в Україні досліджувалося дотично.

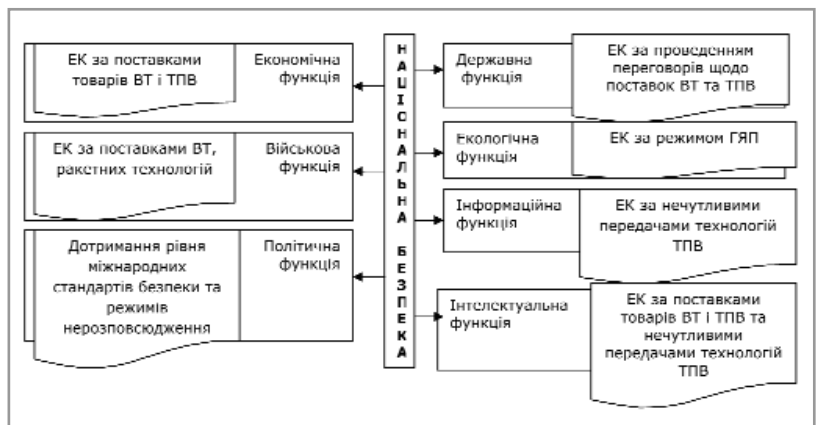
Призначення національної системи експортного контролю будь-якої країни полягає в забезпеченні контролю експорту та імпорту товарів подвійного використання (ТПВ), що можуть застосовуватися при виробництві зброї масового знищення (ЗМЗ – ядерне, хімічне і біологічне озброєння) та ракетних засобів їх доставки, звичайних озброєнь і техніки, а також військових товарів (ВТ) із категорії звичайних озброєнь (озброєння, боєприпаси, спеціальна техніка і т. ін.). Основу системи експортного контролю національної правової держави складають норми та правила міжнародних режимів і договорів експортного контролю, заснованих найбільш впливовими країнами. Експортний контроль (ЕК) є складовою політики національної безпеки країни, що має вплив на вирішення політичних, економічних, військових питань та компонентну структуру оцінки моделі національної безпеки (*рис. 1*).

Окрім того, система експортного контролю виконує певні функції, як-от: бюджетна функція, оскільки експортний контроль входить до складу регуляторів економічної безпеки; соціальна функція, яка виявляється в зайнятості населення у виробничих процесах підприємств військово-технічного комплексу як на державному, так і районних, місцевих рівнях; техніко-інноваційна функція, яка полягає в застосуванні новітніх технологій товарів військового призначення та подвійного використання; політико-правова функція, яка зобов'язує дотримуватися норм міжнародної безпеки і зобов'язань, прийнятих державою відносно режимів нерозповсюдження. Вектори впливу функцій експортного контролю на різні рівні національної економіки окреслено на *рис. 2*.

Бюджетна функція експортного контролю полягає в регулюванні впливу формування дохідної частини бюджету на розвиток військово-промислового комплексу країни. Нині структура доходу України значною мірою визначається обсягами діяльності підприємств ОПК, які здійснюють продаж послуг і товарів під експортним контролем.

Проводячи політику регулювання експорту, держави зазвичай зацікавлені у його збільшенні, а не обмеженні, оскільки це означає зростання прибутків скарбниці та підвищення рівня зайнятості. Проте подеколи вдаються і до скорочення експорту. Для торгуючої сторони важливо брати до уваги обмеження експорту не тільки у країні, де виробляються товари, а й у країнах, де виготовляються його компоненти чи необхідні матеріали.

Найчастіше обмежувальні заходи вживаються через внутрішньо- або зовнішньополітичні причини, але непооди-

Рис. 1. Вплив експортного контролю на компонентну структуру оцінки моделі національної безпеки

Джерело: Розробка авторів

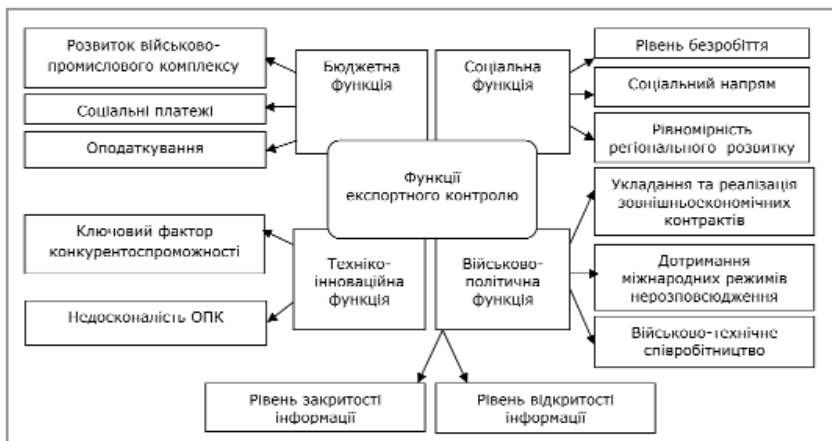

Рис. 2. Вектори впливу функцій експортного контролю на різні рівні національної економіки

Джерело: Розробка авторів

нокими є випадки, коли в основі таких дій лежать економічні причини, зокрема: 1) забезпечення національної безпеки (наприклад, скорочення експорту зброї); 2) поширення ядерної зброї (експорт збагаченого урану); 3) охорона природних ресурсів (наприклад, видів тварин, що вимирають; цінних порід дерев) для використання всередині країни; 5) запобігання марнотратству ресурсів (наприклад, нафти) для використання їх у майбутньому.

В Україні обмеження експорту здійснюється в таких формах, як експортні квоти, експортні мита або податки; заборона експорту визначених товарів.

На політику державного регулювання експорту та інших зовнішньоекономічних операцій впливають вимоги міжнародних організацій. Дуже часто держави обмежують експорт, виконуючи свої зобов'язання в рамках міжнародних угод, наприклад із СОТ.

Перспективи інтеграції України у світову економіку та розвиток її внутрішнього економічного потенціалу багато у чому визначаються масштабами і характером участі країни в міжнародній торгівлі. Зіставивши технологічну структуру українського та світового експорту, можна виявити істотне відставання України у сфері експорту високотехнологічної продукції – її питома вага в загальному обсязі експорту є майже на порядок нижчою, ніж у середньому у світі й мала тенденцію до зменшення в останні сім років. Показник експорту товарів високотехнологічної групи з України у 2001-му та 2005 рр. становив 4%, у 2008 р. – 1,02% експорту промтоварів, що становить близько 0,06% світового високотехнологічного ринку [9].

Замість високотехнологічної продукції Україна постачає на світовий ринок продукцію низького ступеня переробки – так звану технологічну сировину і середньотехнологічну продукцію машинобудування, закупаючи за високою ціною готові зарубіжні технології. Це відповідно потребує придбання дорогих додаткових послуг (монтаж устаткування і його наступне технічне обслуговування). Сировинна спрямованість українського експорту, в якому продукція недорогочінних металів та виробів із них займає 42,2%, механічне обладнання, машини та механізми – 10,1%, мінеральні продукти – 8,7% робить українську економіку вразливою і залежною від світової кон'юнктури цін [10].

Тому, зберігаючи присутність України у традиційних сегментах експортних ринків, життєво необхідно забезпечити нарощування обсягів експорту високотехнологічної продукції із високою часткою доданої вартості. У протилежному випадку зростає загроза відчутних економічних втрат для національної економіки. З цих причин пошук ефективних механізмів та інструментів удосконалення контролю українського експорту стає першочерговим державним завданням.

Експортний контроль справляє вплив не тільки на доходу, а й на витратну частину бюджету, оскільки на утри-

мання всіх структурних елементів системи експортного контролю (апарат РНБО, працівники ДСЕКУ, відділів ДМСУ, структурних підрозділів СБУ та СЗРУ) витрачаються державні бюджетні кошти. Таким чином, оптимальна організація національної системи експортного контролю дасть змогу мінімізувати бюджетне навантаження.

Така факторна бюджетна функція експортного контролю, як регулювання соціальних платежів, полягає у застосуванні ефективних механізмів й інструментів удосконалення контролю над українським експортом. Її ефективна реалізація сприятиме нарощуванню обсягу експорту високотехнологічної продукції із високим вмістом доданої вартості й відповідно збільшенню відрахувань у вигляді соціальних податків до дохідної частини бюджету в разі зростання експорту підконтрольних товарів військового призначення та подвійного використання

або всієї високотехнологічної продукції, яка виробляється українськими підприємствами оборонно-промислового комплексу. Аналогічна тенденція (до збільшення відрахувань у вигляді податків) спостерігається і відносно вектору оподаткування в бюджетній функції експортного контролю.

Соціальна функція експортного контролю визначається в забезпеченні робочих місць за безперервної роботи підприємств, що виготовляють продукцію, експорт якої контролюється державними органами експортного контролю, чи надають послуги у сфері, що пов'язана із високотехнологічними товарами і підпадає під експортний контроль. Тут простежується тенденція до зниження рівня безробіття в разі зменшення часових витрат на проведення переговорного процесу, збільшення інтенсивності зовнішньоекономічних потоків товарів, які підпадають під експортний контроль, скорочення часових і фінансових витрат на митне оформлення та отримання дозволів державного контролю при вивозі підконтрольних товарів за межі України.

Соціально спрямований вплив експортного контролю досягається також шляхом побічного коригування поведінки громадян, які зайняті на підприємствах, що виробляють продукцію військово-технічного призначення. Оптимізація експортного контролю, посилення його орієнтації на розвиток відповідних виробництв сприяє збільшенню розмірів заробітної плати, посиленню зацікавленості працівників у результатах як власної праці, так і функціонування підприємства, галузі. Це позитивно впливає на якісні та кількісні результати діяльності ОПК й пов'язаних із його підприємствами установ та організацій.

Військово-політична функція експортного контролю передбачає забезпечення дотримання міжнародних режимів нерозповсюдження за оптимальних термінів погодження контрактів міжнародної передачі товарів військового призначення та подвійного використання. Варто відмітити, що у РФ розгляд замовлення на постачання комплектуючих триває від трьох до шести місяців. У США час реагування структур, що контролюють експорт, становить від п'яти годин до півтора місяця. В Україні для експорту нових зразків ОБТ виробник має чекати на дозвіл від шести до восьми місяців, що значно стримує і обмежує можливість поставок новітніх ОБТ. Таким чином, Україна програє в оперативності реагування на замовлення закордонних партнерів щодо експорту нових зразків військової техніки Російській Федерації в 1,3 раза, Сполученим Штатам – у 5,3 раза [11]. Призначення військово-політичної функції експортного контролю має полягати у знаходженні розумного балансу між дотриманням міжнародних договорів і ступенем відкритості української економіки, забезпеченням національних інтересів та безпеки держави.

Функція експортного контролю при здійсненні військово-технічного співробітництва заснована на балансі націо-

нальних інтересів щодо наповнення спеціального фонду Державного бюджету України для Міністерства оборони України за рахунок коштів, отриманих від комерційних операцій із спецекекспортом, та забезпечення безпеки держави шляхом мінімізації загроз від неконтрольованого передавання за кордон життєво важливих для країни перспективних розробок, технологій і відкриттів.

Велике значення в рамках міжнародного військово-технічного співробітництва приділяється системам внутрішньофірмового експортного контролю, які створюються на підприємствах ОПК.

Логіко-структурна схема системи експортного контролю, побудована авторами з урахуванням функцій експортного контролю, його впливу на компонентну структуру моделі національної безпеки та місця в економічній безпеці держави, представлена на рис. 3.

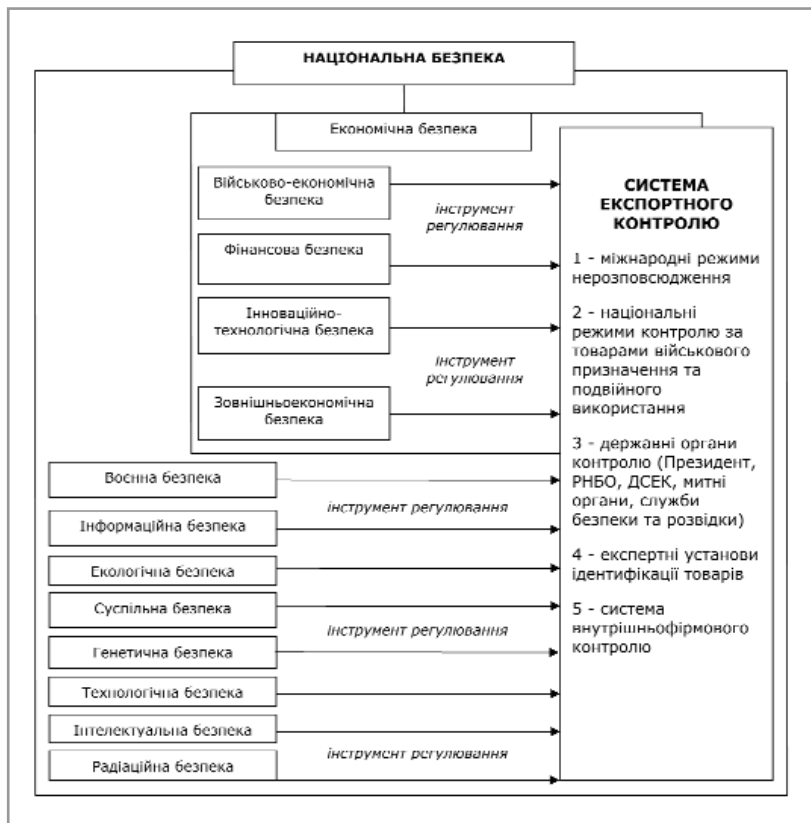

Рис. 3. Логіко-структурна схема системи експортного контролю
Джерело: Авторська розробка

Висновки. Експортний контроль є складовою політики національної безпеки країни і впливає на вирішення політичних, економічних, військових питань. Він визначає компонентну структуру оцінки моделі національної безпеки. Система експортного контролю виконує певні функції, серед яких: бюджетна, соціальна, техніко-інноваційна, політико-правова. Система експортного контролю як інструмент регулювання воєнної, інформаційної, екологічної, суспільної, генетичної та технологічної безпеки, які разом з економічною безпекою входять до складу національної безпеки держави, містить: міжнародні режими нерозповсюдження, національні режими контролю за товарами військового призначення та подвійного використання, державні органи контролю, експертні установи ідентифікації товарів і системи внутрішньофірмового контролю. Система експортного контролю виходить за межі

регулювання економічної безпеки держави і є інструментом регулювання її національної безпеки. Контроль за передачами за кордон життєво важливих для країни перспективних розробок і технологій та оптимізація часових витрат при супроводі міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання є однією з найчутливіших галузей системи експортного контролю. Його подальші дослідження сприятимуть стабілізації окремих показників економічної безпеки держави.

Література

- Горбулін В. П. Засади національної безпеки України : підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
- Користін О. Є. Економічна безпека : навч. посіб. / [О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.] ; за ред. О. М. Джузі. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
- Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 461 с.
- Mitchell W. C. What Happens during business cycles / W. C. Mitchell. – N.Y. : National Bureau of Economic Research, 1951. – 428 p.
- De la Torre, J. Forecasting political risks for international operations / J. De la Torre, D. Neckar // International Journal of Forecasting. – 1988. – No. 4. – P. 218–238.
- Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінко. – К. : НІСД, 1997. – 143 с.
- Концепція економічної безпеки України / Інститут економічного прогнозування ; кер. проект В. М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
- Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id
- Зовнішня торгівля України : Стат. зб. [Електронний ресурс]. – К. : Держкомстат України, 2008. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Зовнішня торгівля України : Стат. зб. [Електронний ресурс]. – К. : Держкомстат України, 2010. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Волович О. Шляхи і засоби активізації військово-технічної співпраці України з державами Перської затоки [Електронний ресурс] / О. Волович. – Режим доступу : <http://od.niss.gov.ua/articles/476>

Стаття надійшла до редакції 24.06.2013

References

- Gorbulin, V. P., & Kachynskyi, A. B. (2009). *The grounds of national safety of Ukraine*. Kyiv: Intertekhnologia (in Ukr.).
- Korystin, O. Y., Baranovskiy, O. I., & Herasymenko, L. V. (2010). In O. M. Dzhuzha (Ed.). *Economic safety*. Kyiv: KNT (in Ukr.).
- Muntian, V. I. (1999). *Economic safety of Ukraine*. Kyiv: KVITS (in Ukr.).
- Mitchell, W. C. (1951). *What Happens During Business Cycles: A Progress Report*. New York: National Bureau of Economic Research.
- De la Torre, J., & Neckar, D. (1988). Forecasting political risks for international operations. *International Journal of Forecasting*, 4(2), 218–238.
- Shlemko, V. T., & Binko, I. F. (1997). *Economic safety of Ukraine: Essence and the ways of securing*. Kyiv: NISS (in Ukr.).
- Heiets, V. M. (Ed.). (1999). *The concept of economic safety of Ukraine*. Kyiv: Logos (in Ukr.).
- Ministry of Economics of Ukraine. (2007). *The calculation methods of economic safety of Ukraine* (Order No. 60). Retrieved from http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980 (in Ukr.).
- State Statistics Committee of Ukraine (2008). *International trade of Ukraine: Collection of statistics*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukr.).
- State Statistics Committee of Ukraine (2010). *International trade of Ukraine: Collection of statistics*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukr.).
- Volovych, O. (2011). *Promotional ways and methods of military technical collaboration of Ukraine with the countries of the Persian Gulf*. Retrieved from <http://od.niss.gov.ua/articles/476> (in Ukr.).

Received 24.06.2013